

УДК 94(438)“17”Аўгуст III+352.08(438)(091)“17”

АРШАНСКАЯ ПАВЯТОВАЯ ЭЛІТА Ё ЧАСЫ ПАНАВАННЯ АЎГУСТА III

канд. гіст. навук А.У. МАЦУК
(Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск)

Даследуюцца роля і структура павятовай эліты Аршанскага павета ў часы панавання Аўгуста III. Дэталёва разглядаецца фарміраванне аршанскай павятовай эліты і ўплыў магнацкіх групавак на яе склад. Даказана, што найбольшымі ўплывамі сярод аршанскай павятовай эліты валодала Фамілія на баку якой выступалі лідэры мясцовай эліты: аршанскі гродскі староста Ян Юзэфовіч, аршанскі войскі Марцін Ратомскі, аршанскі гродскі суддзя Антоні Хлебніцкі Юзэфовіч, браслаўскі стольнік і аршанскі падстароста Аляксандр Тадэвуш Ваўжэцкі, аршанскі гараднічы, а потым аршанскі гродскі пісар Антоні Слешыньскі. Сілаў палітычных апанентаў Фаміліі прыхільнікаў Радзівілаў хапала ў большасці выпадкаў толькі на зрыў аршанскіх соймаў.

Уводзіны. У бескаралеўе 1733 – 1735 гадоў аршанская павятовая эліта выказалася на баку Станіслава Ляшчынскага. Аршанская шляхта даволі доўга ўдала супрацьстаяла пераўзыходзячым сілам корпуса расійскіх войск Васіля Рапніна і атрадам прыхільнікаў Аўгуста III, чым безумоўна вылучалася сярод іншых усходніх паветаў ВКЛ. Моц руху ў падтрымку Станіслава Ляшчынскага ў Аршанскім павеце тлумачыўся актыўным удзелам сярэдняй і дробнай шляхты. У Аршанскім павеце знаходзіліся значныя магнацкія ўладанні Сапегаў (Быхаўскае графства, частка Дубровенскага графства, Галоўчын, Баркулабава, Чарэя і інш.), Агінскіх (Бялынічы, Бобр, Свіслач і інш.), Салагубаў (Горы-Горкі). Магнаты ў адрозненні ад сярэдняй шляхты, нягледзячы на значныя ўладанні, не цікавіліся мясцовымі ўрадамі.

Асноўная частка. Самым простым шляхам для вызначэння кола шляхецкіх родаў, якія ўваходзілі ў эліту Аршанскага павета, падаецца вывучэнне, прадстаўнікі якіх шляхецкіх родаў займалі асноўныя аршанскія павятовыя ўрады за панаванне Аўгуста III. Такімі ўрадамі былі выбарныя ўрады: маршалка, падкаморыя, харужага, земскага суддзі, падсудка, земскага пісара, гродскага старосты, войскага, стольніка і падстоля. Вось тут адразу і ўзнікае праблема, бо ў панаванне Аўгуста III ніяк не маглі быць абраны аршанскія маршалкі, падкаморыі, земскія суддзі і падсудкі. У выніку для аналізу застаюцца ўрады гродскага старосты, войскага, стольніка і падстоля. Ключавы ў Аршанскім павеце ўрад аршанскага судовага старосты падчас панавання Аўгуста III знаходзіўся ў руках шляхецкага роду Юзэфовічаў. Спачатку аршанскім судовым старостай быў Аляксандр Юзэфовіч, які 12 ліпеня 1737 года перадаў гэты ўрад свайму сыну Яну Юзэфовічу [1, арк. 76]. Менавіта гэты род і адыграваў адну з асноўных роляў у Аршанскім павеце.

Урадам аршанскага войскага з 1733 года валодаў аршанскі войскі Юзаф Галыньскі, а пасля яго смерці 11 ліпеня 1754 года ўрад быў нададзены Марціну Антонію Ратомскаму [2, арк. 237; 3, арк. 572 – 573; 4, арк. 75 – 76; 5, арк. 474 – 475; 6, к. 9]. Аршанскім стольнікам спачатку панавання Аўгуста III быў Ян Юзаф Турчын. Урад 19 лістапада 1746 года атрымаў Казімір Баратыньскі. Пасля яго смерці 9 мая 1750 года аршанскім стольнікам стаў аршанскі падстоля Марцін Антоні Ратомскі. Пасля пераходу таго на ўрад аршанскага войскага аршанскім стольнікам 11 ліпеня 1754 года стаў радзівілаўскі прыхільнік аршанскі падчасы Ян Замбжыцкі. Пасля яго адмовы 6 сакавіка 1761 года аршанскім стольнікам стаў пільвіскі староста Мікалай Храпавіцкі [6, к. 9; 7, к. 44v]. Прывілей на ўрад аршанскага падстоля пасля смерці Казіміра Слешыньскага 4 лютага 1736 года (па іншым звесткам 10 лютага 1739 г.) быў падпісаны Дамініку Хлебніцкаму Юзэфовічу [1, арк. 242; 8, арк. 819 – 820]. Пасля яго смерці 12 мая 1742 года ўрад быў нададзены аршанскаму скарбніку Марціну Ратомскаму [9, арк. 490], пасля пераходу якога на ўрад стольніка (9 мая 1750 г.) урад аршанскага падстоля атрымаў аршанскі ротмістр Леон Мізгер. Па ім урад 11 ліпеня 1754 года атрымаў Анзельм Курч [5, арк. 475; 6, к. 9; 10, к. 267]. Як бачна, з аналізу гэтых урадаў, акрамя Юзэфовічаў, даволі складана вылучыць яшчэ якія-небудзь роды, якія складалі мясцовую эліту. Можна хутчэй казаць пра такія асобы, як Марцін Антоні Ратомскі, Мікалай Храпавіцкі, Ян Замбжыцкі, якія пасляхова працоўваліся па службовай лесвіцы аршанскага павета. Да гэтай эліты можна далучыць і шляхецкі род Васілеўскіх (на чале з аршанскім мечнікам Янам Кантым Васілеўскім). Прадстаўнікі гэтага роду ў панаванне Аўгуста III даволі часта займалі ніжэйшыя павятовыя ўрады.

Значна больш інфармацыі ад аналізу ўрадных урадаў дае аналіз унутрыпалітычнай дзейнасці аршанскай шляхты, які дазваляе ўстанавіць сувязі мясцовай шляхецкай эліты з тым ці іншым магнацкім родам.

Аршанская шляхта напрацягу 1733 – 1736 гадоў даволі актыўна ўдзельнічала ў баявых дзеяннях на баку прыхільнікаў Станіслава Ляшчынскага. Аршанская шляхта не супакоілася і пасля ўмацавання на троне Аўгуста III. У 1737 – 1738 гадах увесь час з’яўляліся чуткі пра арганізацыю антыкаралеўскай канфедэ-

рацыі ў ВКЛ. Лічылася, што яе арганізатарамі будуць Сапегі, белзскі ваявода Антоні Патоцкі, падскарбі ВКЛ Ян Салагуб і мсціслаўскі ваявода Міхал Масальскі. Салагуб, Сапегі і Антоні Патоцкі мелі значныя ўладанні ў Аршанскім павеце. Было вядома, што Антоні Патоцкі збірае ў сваім маёнтку Горкі вайсковую амуніцыю. Найбольшыя падазрэнні небеспадстаўна выклікала аршанская шляхта. Канкрэтна падазраваліся аршанскі староста Ян Юзэфовіч, смаленскі падкаморы Антоні Храпавіцкі і аршанскі ротмістр Багуслаў Шкультэцкі. Падазрэнні былі небеспадстаўнымі. Стала нават вядома, што Багуслаў Шкультэцкі, Ян Юзэфовіч, Васілеўскі (аршанскі гродскі пісар Юзаф Васілеўскі, ці больш верагодна, Ян Канты Васілеўскі) і іншыя нават прысутнічалі ў канцы лютага 1738 года на з'ездзе ў Коўне, дзе заявілі сваю незадаволенасць з падману Антонія Патоцкага. Падман напэўна тычыўся шырока дэклараваных планаў Патоцкага стаць маршалкам Трыбунала ВКЛ 1738 года, а потым прыпыніць пасяджэнні Трыбунала ВКЛ і стварыць на яго падставе канфедэрацыю. У выніку Антоні Патоцкі ў 1738 годзе не стаў дэпутатам на ніводным з грамічных соймаў і таму не мог прэтэндаваць на трыбунальскае маршалкоўства [11, s. 77 – 78].

Амаль адначасова ў ВКЛ назіралася абвастрэнне адносінаў паміж Радзівіламі і пасэсарамі «нойбургскіх уладанняў». Лідэр пасэсараў «нойбургскіх уладанняў» наваградскі кашталян Багуслаў Незабытоўскі меў значныя ўплывы на аршанскую шляхту. Яшчэ падчас бескаралеўя па яго ініцыятыве ў інструкцыю аршанскага сойма 1735 года было ўпісана патрабаванне непарушнасці правоў шляхты-пасэсараў «нойбургскіх уладанняў» [12, л. 50]. Незабытоўскі збіраўся арганізаваць канфедэрацыю супраць Радзівілаў і не апошняе месца ў яго планах займала аршанская шляхта. Ганна з Сангушкаў падазравала, што дзейнічаць ён будзе ў саюзе з Сапегамі і Міхалам Масальскім. На яе думку, перад Трыбуналам ВКЛ 1739 года больш трэба турбавацца аб выніках соймаў у Мазыры, Оршы і Гродна, бо тут запланавана правесці выбар дэпутатам Масальскага, якога потым мяркуюць зрабіць і трыбунальскім маршалкам. Не выключалася, што там паспрабуе быць выбраным дэпутатам і сам Багуслаў Незабытоўскі [13, к. 19]. Сын Ганны Радзівіл польны гетман ВКЛ Міхал Казімір Радзівіл упэўніваў, што кантралюе выбары на гэтых соймах і «там той балван не праскочыць» [14, к. 20]. Пасля смерці Незабытоўскага пасэсараў «нойбургскіх уладанняў» узначаліў ваўкавыскі маршалак Стэфан Алендскі. У сваёй дзейнасці супраць Радзівілаў разлічваў і на аршанскую шляхту. У выніку антырадзівілаўскія пункты супраць трымання ўладанняў і выканання функцый камісараў габрэямі (як адбывалася ў «нойбургскіх уладаннях») былі змешчаны сярод іншых і ў інструкцыі аршанскіх паслоў на сойм 1740 года азярышчынскага старосты Юзафа Салагуба і аршанскага гродскага пісара Юзафа Васілеўскага [15, s. 306; 16, арк. 142; 17, к. 143, 150].

Такім чынам, перавагу ў другой палове 30-х гадоў XVIII стагоддзя ў Аршанскім павеце мелі прыхільнікі Сапегі, Салагубаў і Патоцкіх. Менавіта гэтым і была абумоўлена падрыхтоўка антыкаралеўскіх выступленняў у 1737 – 1738 гадах. Моцныя пазіцыі сярод аршанскай шляхты мелі і пасэсары «нойбургскіх уладанняў». Усё гэта абумовіла слабыя пазіцыі ў Аршанскім павеце каралеўскіх прыхільнікаў Радзівілаў. Моцы тых хапала толькі, каб зрываць непрыхільны ім аршанскі сойм.

Напачатку 40-х гадоў XVIII стагоддзя разгарнулася барацьба ў Трыбуналах ВКЛ паміж Радзівіламі і Сапегамі. Іх змаганне за Трыбунал ВКЛ фактычна вызначала і ўнутрыпалітычную сітуацыю ў ВКЛ. Сапегі незаўжды атрымлівалі такой патрэбнай дапамогі сярод раней прыхільнай ім аршанскай шляхты. На аршанскі сойм 1740 года Сапегі выдаткавалі свайму прыхільніку Леону Мізгеру 660 злотых [18]. Праўда, выбары скончыліся не зусім па планах Сапегі, і Міхал Антоні Сапега толькі пасля доўгіх развагаў пагадзіўся дапусціць не вельмі прыхільных аршанскіх дэпутатаў – аршанскага скарбніка Марціна Ратомскага і аршанскага ротмістра Леона Мізгера – у лік суддзяў Трыбунала ВКЛ 1740 года, узяўшы ад Ратомскага абяцанне быць прыхільным у Трыбунале ВКЛ сапежынскім інтарэсам [19, l.314]. Мікалай Фаўстын Радзівіл на падставе атрыманай на Аршанскі павет кандэманаты не дапускаў у лік суддзяў сапежынскага прыхільніка і аршанскага дэпутата Леона Мізгера. Міхал Антоні Сапега ў адказ на гэта не дапускаў другога аршанскага дэпутата і радзівілаўскага прыхільніка Марціна Ратомскага. У выніку абодва аршанскія дэпутаты не былі дапушчаны ў лік суддзяў. Толькі пасля таго, як лідэры магнацкіх групак пагадзіліся паміж сабой, 5 траўня 1740 года дэпутаты былі дапушчаны ў лік суддзяў [20, к. 152 – 153]. Падчас выбараў у наступны Трыбунал ВКЛ 1741 года за грамічныя соймікі ў Віцебску, Рэчыцы і Оршы ў магнацкай групоўцы Сапегі адказваў Францішак Раціцкі. Ён павінен быў старацца сарваць рэчыцкі і віцебскі соймікі, а на аршанскім для кантролю збіраўся прысутнічаць асабіста [19, l.415]. Напэўна таму ў Оршы і ўдалося абраць прыхільных Сапегам дэпутатаў аршанскага стражніка Станіслава Гадэвуша Кіркора і аршанскага крайчага Адама Лесьнеўскага [16, арк. 14адв]. У 1742 годзе Сапегі сярод іншых соймаў даручылі пільнаваць аршанскі сойм спецыяльна вызначанаму шляхціцу [19, l.598]. Аднак аршанскі сойм быў сарваны. Прычым ініцыятыву ў яго зрыве праявілі як прыхільнікі Сапегі, так і прыхільнікі Радзівілаў. Да апошніх Міхалам Казімірам Радзівілам быў спецыяльна дасланы шляхціц Вяжэвіч, які і ўзгадніў зрыў сойма з смаленскім падкаморыям Антоніям Храпавіцкім [19, l.609, 612]. Дзеянні Радзівілаў, каб сарваць аршанскі сойм былі выкліканы тым, што на віцебскім, аршанскім і полацкім соймам меў старацца стаць дэпутатам віцебскі кашталян Станіслаў Агінскі, які падтрымліваўся каралеўскім дваром

як будучы трыбунальскі маршалак [21, к. 294 – 295]. Радзівілы ж разлічвалі зрабіць трыбунальскім маршалкам свайго прыхільніка полацкага кашталяна Валер’яна Жаба, і каб перашкодзіць Агінскаму стаць дэпутатам, трэба было перашкодзіць яго выбару на соймаках, дзе Агінскія мелі найбольшыя ўплывы. Сярод іх быў і аршанскі соймак.

Вялікая ўвага надавалася Сапегамі аршанскаму соймаку ў 1743 годзе. Міхал Антоні Сапега нават сярод іншых выслаў сваіх прадстаўнікоў і на аршанскі грамнічы соймак [22, 1.143v]. У выніку соймак скончыўся выбарам прыхільных Сапегам дэпутатаў – аршанскага гродскага пісара Юзафа Васілеўскага і Александровіча, хаця радзівілаўскімі прыхільнікамі і былі занесены пратэстацыі, якія падпісала значная колькасць шляхты [23, арк. 73 – 74; 24, арк. 162 – 162адв, 163 – 164]. У выніку пры падтрымцы Сапегі аршанскія дэпутаты ўвайшлі ў лік трыбунальскіх суддзяў [25, s. 197].

Засапаенне сітуацыі ў ВКЛ і стварэння кааліцыі Сапегі, Радзівілаў і Чартарыйскіх прывяло і да прымірэння ў Аршанскім павеце. У выніку, нягледзячы на пратэстацыі, аршанскія дэпутаты абіраліся на грамнічых соймаках у 1744 і 1745 гадах [26, арк. 63 – 64, 65 – 66адв]. Аднак бывала, што станючы вынік насуперак планам магнатаў. Значныя ўплывы на аршанскую шляхту меў радзівілаўскі адміністратар Копыся Павал Цюндзевіцкі. Радзівілы праз яго спрабавалі ўплываць на ўсе «рускія» соймакі. У 1745 годзе Міхал Казімір Радзівіл апасаўся парушэння дамовы, а больш за ўсё таго, што прыхільнікі Сапегі ці Чартарыйскіх паспрабуюць атрымаць урад пісара рускай кадэнцыі. Менавіта таму, ён таемна загадаў Цюндзевіцкаму, каб былі сарваныя соймакі ў Віцебску, Оршы, Полацку і Мсціслаўлі, якія адносіліся да рускай кадэнцыі. Для гэтай мэты ім былі выдадзены значныя сродкі: на зрыў аршанскага соймака 316 злотых Васілеўскаму, віцебскага соймака – 560 злотых віцебскаму падстолію Францішку Булгаку [27, к. 48]. Радзівілаўскія загады не былі выкананы ў Віцебску і Оршы. На першым былі абраны дэпутатамі віцебскі чашнік Францішак Жаба і аршанскі чашніковіч Адам Мікоша. У Оршы былі абраны тры дэпутаты: Марцін Ратомскі, Адам Барташэвіч і аршанскі ротмістр Ігнат Якавіцкі [25, s. 206; 28, 1.2; 29, 1.1; 30, к. 12 – 13; 31, к. 106 – 107]. Ян Салагуб з дапамогай грошай спрабаваў прымусяць аднаго з абраных кандыдатаў адмовіцца ад дэпутацтва на карысць двух іншых. Радзівілаўскія прыхільнікі, праўда, занеслі пратэстацыю супраць выбараў на аршанскім соймаку і былі гатовы з ёй нават ехаць на рэасумпцыю Трыбунала ВКЛ [32, к. 15; 33, арк. 153 – 153адв]. У выніку абодва дэпутаты з перашкодамі, але ўвайшлі ў лік трыбунальскіх суддзяў.

Сітуацыя абвастралася ў сувязі з успыхнуўшым ў 1745 годзе канфлікце аб спадчыне па Вішнявецкіх паміж Агінскімі, Салагубамі, наваградскім ваяводай Мікалаям Фаўстынам Радзівілам з кааліцыяй Сапегі, нясвіжскіх Радзівілаў і Чартарыйскіх.

Агінскія і Салагубы мелі значную групоўку сваіх прыхільнікаў у Аршанскім павеце. У выніку Міхал Антоні Сапега ва ўзгодненым плане выбараў на Трыбунал ВКЛ 1746 года паміж Радзівіламі, Сапегамі і Чартарыйскімі лічыў, што аршанскі соймак трэба будзе сарваць [22, 1.350v]. Існавала інфармацыя, што дэпутатам у Оршы імкнецца стаць зяць Мікалая Фаўстына Радзівіла барцянскі староста Антоні Пац [34, s. 691]. У сваю чаргу Міхал Казімір Радзівіл меў інфармацыю, што Ігнат Агінскі хоча быць абраным дэпутатам на аршанскім соймаку і прасіў аб гэтым мясцовых ураднікаў на сустрэчы ў Барані [32, к. 29]. Супольным кандыдатам на трыбунальскае маршалкоўства Радзівілы, Чартарыйскія і Сапегі бачылі пінскага гродскага старосту Уладзіслава Ельскага. Магчымымі канкурэнтамі яму, па чутках, на трыбунальскае маршалкаўства ад Агінскіх і Салагубаў маглі быць абраны на соймаках у Ашмянах, Віцебску і Оршы, дзе гэтыя магнацкія роды мелі найбольшыя ўплывы [22, 1.361]. Радзівілаўскі губернатар Копыся Павал Цюндзевіцкі падрыхтаваў зрыў соймака ў Оршы і выдаў для гэтага 100 талераў [32, к. 32]. У выніку ўсе гэтыя соймакі, як і смаленскі, і троцкі, былі сарваныя прыхільнікамі Радзівілаў, Чартарыйскіх і Сапегі, каб не дапусціць выбару праціўных дэпутатаў [35, к. 229, 233, 241].

Звяртае ўвагу, што аршанскія грамнічыя соймакі на Трыбуналы ВКЛ 1746, 1747, 1748 і 1749 гадоў былі сарваныя. Ды і ўвогуле грамнічыя соймакі ў Оршы даволі часта зрываліся (як у 1742, 1751, 1754, 1756, 1757, 1758, 1761 гг.). Даволі часта з-за пратэстацый аршанскія дэпутаты не былі дапушчаны падчас рэасумпцый Трыбуналаў ВКЛ. Так адбылося ў 1739, 1743, 1750, 1753 гадах. Не былі абраны дэпутаты і на аршанскім грамнічым соймаку 1763 года, але пінскі абозны Францішак Гутоўскі і аршанскі ротмістр Ігнат Арцішэўскі былі дапушчаны ў склад суддзяў дэкрэтам Трыбунала ВКЛ. Такім чынам, у панаванне Аўгуста III (з-за працягвайшага ўзброенай барацьбы ў ВКЛ не ўлічваюцца Трыбуналы ВКЛ 1734 і 1735 гг.) з 28 Трыбуналаў ВКЛ толькі на 12 Трыбуналах ВКЛ аршанскія дэпутаты ўвайшлі ў лік суддзяў (42,857 %). Яшчэ адзін раз, у 1763 годзе, яны былі дапушчаны дэкрэтам Трыбунала ВКЛ (0,28 %). Чатыры разы аршанскія дэпутаты не былі дапушчаны ў лік суддзяў з-за пададзеных пратэстаў (14,285 %). Адзінаццаць разоў аршанскія грамнічыя соймакі ўвогуле не скончыліся выбарамі дэпутатаў (39,285 %).

Напачатку 50-х гадоў XVIII стагоддзя адбываецца абвастрэнне адносінаў паміж Радзівіламі і Чартарыйскімі. Вялікі гетман ВКЛ Міхал Казімір Радзівіл вырашае, што дэпутатамі на Трыбунал ВКЛ 1750 года павінны былі стаць яго сыны Януш і Караль і адзін з іх у сямнаццацігадовым узросце павінен

быў стаць трыбунальскім маршалкам. Міхал Чартарыйскі не пагаджаўся на гэта і Радзівіл павінен быў саступіць у справе трыбунальскага маршалкаўства і вызначыў кандыдатам на яго свайго родзіча рэчыцкага гродскага старосту Альбрэхта Радзівіла. Для забеспячэння яго выбару трыбунальскім маршалкам было неабходна пазбегнуць зрыву большасці соймакаў і кантраляваць выбары на іх прыхільных Радзівілам дэпутатаў.

Міхал Казімір Радзівіл загадаў утрымаць аршанскі грамнічы соймак 1750 года аршанскаму гараднічому Багуславу Шкультэцкаму і аршанскаму гродскаму пісару Яну Замбжыцкаму [36, к. 94 – 95]. У пачатку 1750 года Радзівіл выдаў таму ж Замбжыцкаму на аршанскі грамнічы соймак тры тысячы злотых. Пры гэтым прасіў апошняга, каб ён сам стараўся быць абраны на ім дэпутатам, і больш таго, калега яго павінен быў быць таксама з радзівілаўскіх прыхільнікаў [37, к. 12 – 13]. Аднак планам Міхала Казіміра Радзівіла не наканавана было збыцца і радзівілаўскія прыхільнікі, наадварот, былі вымушаны сарваць аршанскі соймак, каб перашкодзіць выбару непрыхільных вялікаму гетману ВКЛ дэпутатаў [37, к. 99, 109].

Падскарбі ВКЛ Юры Флемінг і польны гетман ВКЛ Міхал Масальскі ўгаворвалі адмовіцца ад пратэстацыі супраць аршанскага соймака Ізафата Стэткевіча, але няўдачай скончыліся іх спробы ў адносінах да пратэставаўшага Корсака [38, к. 79v]. Яны спадзяваліся на поспех, бо адным з дэпутатаў быў актыўны радзівілаўскі прыхільнік аршанскі гродскі пісар Ян Замбжыцкі. Аднак Стэткевіч толькі рабіў выгляд, што адмовіцца да пратэстацыі, а сам перадаў Міхалу Казіміру Радзівілу ліст Міхала Масальскага ў падтрымку дэпутацтва Замбжыцкага, што сапсавала адносіны паміж гетманамі і ўзмацніла жаданне Радзівіла ўтрымаць пратэстацыю [38, к. 96]. Радзівіл загадаў Стэткевічу ўтрымліваць пратэстацыю [36, к. 254 – 255]. Адначасова ён прасіў дапамогі меўшага ўплывы на мясцовую шляхту маршалка ВКЛ Паўла Сангушкі, каб не дапусціць у лік суддзяў аршанскіх дэпутатаў [36, к. 268].

Лідэр Фаміліі Міхал Чартарыйскі яшчэ ў пачатку красавіка 1750 года бачыў, што Радзівіл збіраецца ўтрымаць большасць пратэстацый, але спадзяваўся, што потым удалася дапусціць у лік суддзяў сярод іншых і аршанскіх дэпутатаў [38, к. 96v]. Яго спадзяванні, аднак, не збыліся і аршанскія дэпутаты на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ з-за шматлікіх пратэстацый не былі дапушчаны ў лік суддзяў.

У 1752 – 1754 гадах адбываецца разрыў Чартарыйскіх з каралеўскім дваром і Фамілія пераходзіць у рады апазіцыі, што прыводзіць да аслаблення яе пазіцыі у некаторых паветах ВКЛ. Нам няма падставаў казаць такое ў адносінах Аршанскага павета, дзе працягвае захоўвацца раўнавага. Лідэрамі радзівілаўскай групойкі ў 50-я гады XVIII стагоддзя былі спачатку аршанскі гродскі пісар, а потым аршанскі стольнік Ян Замбжыцкі і аршанскі мечнік Ян Канты Васлеўскі (апошні займаў урад мечніка аж ад 30 мая 1738 г.) [8, арк. 270 – 271]. Актыўную дзейнасць на аршанскім соймаку праводзіў і радзівілаўскі прыхільнік з Рэчыцкага павета рэчыцкі земскі суддзя Міхал Юдыцкі. Фамілію ў Аршанскім павеце ўзначальвалі аршанскі судовы староста Ян Хлебніцкі Юзэфовіч, аршанскі войскі Марцін Ратомскі, аршанскі гродскі суддзя Антоні Хлебніцкі Юзэфовіч, браслаўскі стольнік і аршанскі падстароста Аляксандр Тадэвуш Ваўжэцкі, аршанскі гараднічы, а потым аршанскі гродскі пісар Антоні Слешыньскі. Уздым апошняга па службовай лесвіцы быў вельмі хуткі. Аршанскі падчашы Антоні Слешыньскі пасля смерці Багуслава Шкультэцкага 7 чэрвеня 1752 года атрымаў урад аршанскага гараднічага [5, арк. 1002 – 1003]. А ўжо пасля пераходу Яна Замбжыцкага (быў аршанскім гродскім пісарам з 27 жніўня 1750 г.) на ўрад аршанскага стольніка ён атрымаў урад аршанскага гродскага пісара [39, арк. 374 – 376; 40, арк. 700 адв]. Такім чынам, выглядае, што Фамілія мела перавагу сярод галоўных ураднікаў Аршанскага павета, але ці заўжды гэта ёй давала перавагу на мясцовым соймаку.

Ужо пры складанні плана на Трыбунал ВКЛ 1752 года Міхал Антоні Сапега лічыў неабходным сарваць аршанскі соймак, бо на ім будуць абраны «злыя дэпутаты» [41, 1.289v]. У выніку, праўда, соймак адбыўся. Пад дырэктарствам мсціслаўскага стражніка Адама Александровіча дэпутатамі былі абраны аршанскі ротмістр Юзаф Тарлецкі і аршанскі падстоліц Антоні Хлебніцкі Юзэфовіч [42, 1.144]. Напэўна, соймак адбыўся на падставе кампрамісу паміж прыхільнікамі Радзівілаў і Чартарыйскіх. Юзэфовіча дакладна можна аднесці да прыхільнікаў Фаміліі, а Тарлецкі, напэўна, быў радзівілаўскім прыхільнікам.

Кампраміс не пратрымаўся доўга, і ўжо на пасольскім аршанскім соймаку 1752 года радзівілаўская групойка ў Аршанскім павеце паспрабавала правесці выбар пасламі сваіх прыхільнікаў. Аднак перамовы з іншымі прэтэндэнтамі на пасольства (большасць якіх была прыхільнікамі Фаміліі) скончыліся нічым і соймак быў сарваны [42, 1.115; 43, арк. 570 – 574].

У барацьбе паміж прыхільнікамі Радзівілаў і Чартарыйскіх прайшоў аршанскі грамнічы соймак і ў наступным 1753 годзе быў сарваны. Сапегі, якія адказвалі ў Фаміліі за аршанскі соймак, адразу лічылі аршанскі грамнічы соймак за сарваны [41, 1.464, 465, 495v]. Сапраўды супраць выбараў на аршанскім соймаку было пададзена шмат пратэстацый [41, 1.465; 44, арк. 132 – 132адв, 135 – 136, 146 – 146адв]. Аршанскі дэпутат Адам Мікоша прасіў падтрымкі Сапегаў, каб супакоіць дзве пратэстацыі супраць выбару аршанскіх дэпутатаў, якія былі пададзены па загаду аршанскага падстаросты Аляксандра Ваўжэцкага [28, 1.4 – 4v]. У той жа час Міхал Антоні Сапега лічыў, што нельга дапускаць у лік трыбунальскіх суддзяў

аршанскіх дэпутатаў, бо супраць іх выбару было шмат пратэстаў [41, 1.495v]. Пазней ён змяніў сваю думку і лічыў неабходным дапусціць аршанскіх дэпутатаў, бо адзін з іх, Адам Мікоша, быў сапежынскім прыхільнікам, хоць другі, Ізафат Стэткевіч, – радзівілаўскім [41, 1.497 – 497v]. Потым даведаўся ад аршанскага падстаросты, што на самой справе соймак скончыўся без выбару дэпутатаў, пратэстацыю супраць соймака падпісала большасць шляхты і гэта зноў прымусіла Міхала Антонія Сапегу перадумаць адносна допуску аршанскіх дэпутатаў [41, 1.507]. Міхал Чартарыйскі дамогся згоды лідэраў Фаміліі не дапускаць аршанскіх дэпутатаў у лік трыбунальскіх суддзяў [45, 1.49]. У выніку аршанскія дэпутаты з-за вялікіх пратэстаў не былі дапушчаны ў лік суддзяў [42, 1.200]. Можна меркаваць, што Ваўжэцкі меў рацыю, бо ўжо ў 1755 годзе Мікоша выступае як радзівілаўскі прыхільнік.

Радзівілаўскія прыхільнікі ўзмацнялі свае ўплывы ў Аршанскім павеце і іх прыхільнікі знаходзіліся сярод найбольш значных мясцовых ураднікаў. Міхал Казімір Радзівіл імкнуўся выкарыстаць пасольскія соймакі 1754 года для пратэстаў шляхты супраць падзелу Астрожскай ардынацыі. Ім былі дасланы лісты супраць падзелу Астрожскай ардынацыі на ўсе соймакі. Ён прасіў шляхту падтрымаць дзеянні вялікага кароннага гетмана Яна Клеменса Браніцкага і ўнесці ў інструкцыі пратэсты супраць падзелу ардынацыі. У гэтай справе былі напісаны лісты шляхецкім павятовым лідэрам радзівілаўскай групы. Сярод іншых такіх ліст быў дасланы аршанскаму стольніку Яну Замбжыцкаму [46, к. 368]. Яго планам у Оршы не наканавана было збыцца, бо мясцовы соймак быў сарваны [47, s. 245].

Падчас выбараў на Трыбунал ВКЛ 1755 года перавагу атрымала радзівілаўская групка, і трыбунальскім маршалкам быў абраны Караль Станіслаў Радзівіл. Гэта адбылося дзякуючы перамогі радзівілаўскіх прыхільнікаў на некаторых соймаках, дзе яны не мелі раней перавагі. Сярод іх і быў аршанскі соймак, дзякуючы маршалку ВКЛ Ігнату Агінскаму. Той з задавальненнем паведамляў, што ўпершыню за шмат гадоў адбыўся аршанскі соймак, на якім былі абраны прыхільныя яму і Радзівілам дэпутаты – аршанскі будаўнічы Геранім Шэмет і аршанскі чашнік Адам Мікоша. У той жа час нічым скончыліся старанні Флемінга правесці выбар дэпутатам шляхціца Пішчалы [48, к. 80]. Агінскі задаволены аршанскімі дэпутатамі нават прасіў Радзівіла аб трыбунальскае падскарбства для Мікошы [48, к. 83]. Сам Адам Мікоша атрымаў асабістыя віншаванні з выбарам ад Міхала Казіміра Радзівіла [46, к. 693]. Праўда, прыхільнікі Чартарыйскіх занеслі шматлікія пратэстацыі супраць аршанскага соймака, але яны не былі ўлічаны віленскім ваяводай і вялікім гетманам ВКЛ Міхалам Казімірам Радзівілам на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ [49, арк. 123 – 125, 127 – 128].

Зразумела, што параза на аршанскім дэпутацкім соймаку ў 1755 годзе не задавальняла Фамілію. Перад грамнічымі соймакамі на Трыбунал ВКЛ 1756 года Міхал Чартарыйскі планаваў узмацніць мясцовую шляхецкую групку. Таму ён меркаваў аб'яднаць сілы аршанскага судовага старосты Яна Юзэфовіча і аршанскага гараднічага Антонія Слешыньскага. Апошні павінен быў забяспечыць выбар дэпутатамі прыхільнікаў Фаміліі з дапамогай пасэсараў Магілёўскай эканоміі, якой кіраваў падскарбі ВКЛ Юры Флемінг [38, к. 42]. Разлічваў канцлер ВКЛ і на пасэсараў сапежынскіх уладанняў Дуброўна і Быхава. Іх прысутнасць на соймаку павінен быў забяспечыць мясцовы сапежынскі камісар гэтых уладанняў ксёндз Хаціскі [38, к. 34].

Перамовы з Фаміліяй аб падтрымцы яго кандыдатуры на маршалкаўства Трыбунала ВКЛ 1756 года праз польнага гетмана ВКЛ Міхала Масальскага праводзіў вялікі маршалак ВКЛ Ігнат Агінскі. Міхал Чартарыйскі адмовіў падтрымкі, бо лічыў, што пасля маршалка мінулага Трыбунала ВКЛ Караля Станіслава Радзівіла неабходна, каб зараз трыбунальскім маршалкам стаў прыхільнік Фаміліі. Міхал Чартарыйскі лічыў, што Агінскаму не атрымаецца і абрацца дэпутатам, бо супраць найбольш верагодных для яго выбару соймаках у Мсціславе, Віцебску і Оршы будуць занесены пратэсты [38, к. 38, 45].

Фамілія перамагла падчас выбараў на дэпутацкіх соймаках. Яе кандыдат на трыбунальскае маршалкаўства падскарбі ВКЛ Юры Флемінг быў абраны дэпутатам на ковенскім соймаку. Праўда, супраць значнай колькасці соймакаў былі занесены пратэстацыі. Некаторыя, як аршанскі, увогуле падзяліліся і адбылося два соймакі. Каля 200 прыхільнікаў Фаміліі падпісалі крэдэнс дэпутатамі Пішчалу і Галімскаму. Радзівілаўскія прыхільнікі пратэставалі супраць іх выбару і правялі альтэрнатыўны соймак, на якім дэпутатамі былі абраны Ян Замбжыцкі і Падбярэскі [40, арк. 700 – 702; 50, s. 129; 51, к. 1; 52, арк. 997 – 998]. Фамілія не задаволілася толькі выбарам сваіх прыхільнікаў на аршанскім соймаку. Каля шасцісот прыхільнікаў Фаміліі пратэставалі супраць дзейнасці Трыбунала ВКЛ пад кіраўніцтвам Караля Станіслава Радзівіла. Асабліва яму ўвіну ставілася ўключэнне нелегітымна абраных аршанскіх дэпутатаў у лік суддзяў Трыбунала ВКЛ 1755 года [12, л. 57; 50, s. 129; 53, к. 97 – 98; 54, к. 64 – 66; 55, к. 1; 56].

Радзівілы адразу пабачылі найбольш пагрозлівыя для сябе рашэнні брэскага, ваўкавыскага і аршанскага соймакаў. На іх думку, шляхта менавіта гэтых паведаў і створыць антырадзівілаўскую і антыкаралеўскую канфедэрацыю. Саюзнік Радзівілаў Ігнат Агінскі паведамляў, што трэба паклікаць на вайсковы суд Юзафа Сасноўскага, бо вядома, што Фамілія рыхтуе канфедэрацыю і менавіта Сасноўскі будзе яе мар-

шалкам. І для гэтых мэтаў Чартарыйскія збіраюцца прывесці на рэасумпцыю пратэставаўшую супраць прошлага Трыбунала ВКЛ аршанскую шляхту і прывесці ўсіх пасэсараў магилёўскай эканоміі [48, к. 153].

Агінскі ад імя каралеўскага двара раіў Радзівілу адначасова з рэасумпцыяй Трыбунала ВКЛ склікаць вайсковыя суды, на якія выдаць позы прыхільнікам Фаміліі: аршанскаму старосце Яну Юзэфовічу, brasлаўскаму стольніку і аршанскаму падстаросце Ваўжэцкаму, Галынскаму і іншым, па нападзе на радзівілаўскага прыхільніка Валадковіча. Апошні ўжо выдаў позы на вайсковыя суды. Сапраўднай прычынай для чаго было неабходна было паклікаць Юзэфовіча, Ваўжэцкага і Галынскага на вайсковыя суды быў адказ за іх дзейнасць падчас грамічага сойма ў Оршы: «бо ім будучы жаўнерамі несумяшчалася тая смеласць маніфеста рабіць на Трыбунал у Оршы і подпісы вымагаць у шляхты. Трэба адпомсціць і засудзіць тую бяспеку, абы на свайго ваеначальніка лепш аглядаліся, апасаліся і за намовамі ад таго боку так у контры не шлі з гетманам» [48, к. 153].

Нечакана ў сітуацыі абвастрэння ўнутрыпалітычнай барацьбы паміж Радзівіламі і Чартарыйскімі адбыўся пасольскі сойм 1756 года ў Оршы. Так адбылося дзякуючы кампрамісу і пасламі былі абраны аршанскі гродскі староста Ян Хлебніцкі Юзэфовіч (прыхільнік Фаміліі) і рэчыцкі земскі суддзя Міхал Юдыцкі (прыхільнік Радзівілаў). Інструкцыя, напэўна, укладалася мясцовымі ўраднікамі, якія амаль усе былі прыхільнікамі Чартарыйскіх. У выніку ў яе аказаліся занесены такія непрыхільныя каралеўскаму двару пункты, як адкрыццё манетнага двара ў Рэчы Паспалітай і патрабаванне ў Трыбуналах ВКЛ не ўжываць войска [40, арк. 715 – 718]. Нягледзячы на кампраміс супраць аршанскага сойма, таксама былі занесены пратэстацыі [12, л. 59; 57, л. 11 – 12]. З-за пачаўшайся Сямігадовай вайны (1756 – 1763 гг.) і ў сувязі з гэтым адсутнасці караля Аўгуста III у Рэчы Паспалітай сойм 1756 года не адбыўся і невядома ці перашкодзілі б пратэстацыі ўвайсці Юзэфовічу і Юдыцкаму ў лік паслоў сойма.

Сітуацыя ў ВКЛ была далёкай ад спакою і выбары на дэпутацкіх соймах на Трыбунал ВКЛ 1757 года зноў прайшлі ў барацьбе паміж прыхільнікамі Чартарыйскіх і Радзівілаў. Актыўнасць аршанскай шляхты ў 1756 годзе звярнула на яе пільную ўвагу магнатаў з варажых групавак. Ігнат Агінскі прасіў Міхала Казіміра Радзівіла асабліва старацца «аб аршанскім соймаку, мазырскім, бо там хтось мае стаць (дэпутатам – А. М.) значны» [48, к. 207]. Паўтараў сваю просьбу аб аршанскім соймаку ў іншым сваім лісце [48, к. 209]. Пазней Агінскаму стала вядома, што ў Оршы мясцовы староста Юзэфовіч нібыта мае правесці выбар дэпутатам падканцлера ВКЛ Міхала Антонія Сапегу, які надалей і стаў бы трыбунальскім маршалкам. У сувязі з гэтым трэба было, каб моцна супрацьдзейнічалі гэтаму аршанскі стольнік Ян Замбжыцкі і Падбярэцкія. Непакой Агінскага выклікала сітуацыя, калі Замбжыцкаму прапануюць стаць калегай Сапегі і такім шляхам перацягнуць на свой бок. У такім выпадку трэба было перашкаджаць і Замбжыцкаму і таму трэба было, каб за камісарства ад войска да Трыбунала ВКЛ, паабяцанага Радзівілам, падтрымаў радзівілаўскую партыю ў павеце аршанскі падстолі Анзельм Курч, які заўсёды мае «сваю значную партыю» [48, к. 210]. Акрамя таго, Ігнат Агінскі жаліўся, што з выдзеленых з агульнай касы магнацкай групойкі Радзівілаў шасці тысяч злотых на аршанскі сойм, чатыры тысячы ўжо патрачаны падчас мінулага сойма, а пазастаўшыхся двух тысяч за мала «на такі вялікі павет, трэба больш дадаць» [48, к. 210]. Агінскі не супакойваўся і надалей паўтараў сваю просьбу пільнаваць аршанскі сойм, бо там «мае штосьці быць» [48, к. 214]. Зразумела, што пры такіх адносінах Радзівілаў лёс аршанскага сойма быў прадвырашаны і ён быў сарваны. Праўда, сарваны быў па загаду Міхала Антонія Сапегі разам з полацкім, віцебскім і мсціслаўскім соймамі [58, к. 28]. Таксама адразу пры выбары дырэктара быў сарваны аршанскі сойм у 1758 годзе [48, к. 287 – 288].

Затое зноў, дзякуючы кампрамісу паміж прыхільнікамі Чартарыйскіх і пракаралеўскай групойкі Радзівілаў, адбыўся ў 1758 годзе пасольскі сойм у Оршы. Пад дырэктарствам смаленскага падкаморыя Антонія Храпавіцкага пасламі былі абраны аршанскі войскі Марцін Ратомскі і прыхільнік Фаміліі аршанскі гродскі суддзя Антоні Слешыньскі [59, арк. 688 – 690].

Вядома, што яшчэ перад соймам 1758 года расійскі пасол Ваейкоў запатрабаваў ад Бруля, каб ён быў сарваны, бо ў інструкцыях некаторых паслоў утрымліваліся пункты супраць прысутнасці расійскіх войскаў у краіне [60, с. 508]. Сярод вядомых нам інструкцый такі пункт утрымлівала інструкцыя рэчыцкіх, лідскіх, аршанскіх і віцебскіх паслоў [59, арк. 690; 61, арк. 242; 62, арк. 177; 63, арк. 109]. Такім чынам, пункты супраць прысутнасці расійскіх войскаў аказаліся нават у інструкцыі прыхільнікаў прарасійскай групойкі Фаміліі. У такой сітуацыі не выключалася прыняцце соймам пастановаў супраць прысутнасці замежных войскаў у Рэчы Паспалітай і нават магчымасці ператварэння сойма ў канфедэрацыю для выканання такіх пастановаў. Праўда, існавалі і іншыя чуткі, што каралеўскі двор жадае ператварыць сойм у «конны», каб разабрацца з апазыцыяй [50, с. 293]. Сапраўды, з дапамогай паўторных каралеўскіх універсалаў прыхільнікі каралеўскага двара ў Кароне і Фаміліі ў Княстве атрымалі значную перавагу. Кароннаму гетману Яну Клеменсу Браніцкаму ўдалося правесці выбары толькі каля дзесяці сваіх прыхільнікаў [50, с. 292]. У сітуацыі пашыраўшагася канфлікту прыдворнай групойкі з групойкамі Яна Клеменса Браніцкага і Чартарыйскімі сойм аказаўся сарваным кліентамі вялікага кароннага гетмана. Прычынай зрыву была прысутнасць расійскіх войскаў у Рэчы Паспалітай.

Разрыў напрыканцы 1758 года падканцлера ВКЛ Міхала Антонія Сапегі з Фаміліяй стварыў трэцюю моцную магнацкую групоўку ў ВКЛ – Сапегаў. Міхал Антоні Сапега ў гэты момант залічваў да сваіх прыхільнікаў у Аршанскім павеце наступных шляхціцаў: аршанскі гродскі староста Юзэфовіч, Галіеўскі, Бучыньскі, аршанскі стражнік Кіркор і Корсак, роды Шэметаў, Пішчалаў, Васілеўскіх [64, к. 60]. Зразумела, што ён дзесяці перабольшваў колькасць сваіх прыхільнікаў і частка з пералічаных засталася ў шэрагах Фаміліі. Яго прыхільнікі ў павеце мелі падтрымку радзівілаўскіх прыхільнікаў. Аднак на аршанскім грамнічым сойміку 1759 года дэпутатамі былі абраны прыхільнікі Сапегаў і Фаміліі: марымборскі староста Ян Пішчала і аршанскі ротмістр Антоні Максімільян Длускі [59, арк. 1465].

Згодна плана прыдворнай партыі і Радзівілаў маршалкам Трыбунала ВКЛ 1760 года павінен быў стаць ашмянскі гродскі староста Андрэй Агінскі. Пагадзіліся на яго кандыдатуру і Чартарыйскія. Згодна плана Міхала Казіміра Радзівіла на большасці соймаў неабходна было абраць прыхільных Агінскім дэпутатаў. Спіс сваіх прыхільнікаў, якіх хацеў, каб выбралі на грамнічых соймах, Ігнат Агінскі даслаў 4 снежня 1759 года Міхалу Казіміру Радзівілу. Сярод іншага ў Оршы – аршанскага стольніка Яна Замбжыцкага [65, к. 113]. У адпаведнасці з планамі Агінскіх Міхал Казімір Радзівіл даслаў загады сваім прыхільнікам адносна аршанскага сойма [66, к. 37 – 38]. На аршанскім сойміку сваю дапамогу Радзівілу абяцаў Мікалай Храпавіцкі [67, к. 3 – 4].

У 1760 годзе на грамнічых соймах асаблівае значэнне меў нават не выбар дэпутатаў, а стаўленне соймаў у канфлікце адносна палкоўніка артылерыі ВКЛ Яна Масальскага. Канфлікт успыхнуў паміж гетманамі ВКЛ: вялікім Міхалам Казімірам Радзівілам і польным Міхалам Масальскім адносна пакарання сына апошняга Яна. Той выклікаў на дуэль свайго новага кіраўніка генерала артылерыі ВКЛ Яўстаха Патоцкага. Сам Ян Масальскі лічыў, што перад тым паспеў адмовіцца ад свайго ўрада, а Міхал Казімір Радзівіл прытрымліваўся іншай думкі і паклікаў Яна Масальскага да гетманскага суда. Тады Міхал Масальскі вырашыў звярнуцца да соймаў, каб яны даслалі да караля паслоў з пратэстамі на злоўжыванні вялікага гетмана ВКЛ. Радзівілаўскія прыхільнікі сачылі, каб на дэпутацтва ў Оршы не прэтэндаваў Ян Масальскі. Асабліва ўважліва за гэтым наглядаў аршанскі падстароста Ваўжэцкі, які распачынаў сойм. Аднак апасенні Радзівілаў былі марнымі, бо Масальскі не прысутнічаў на аршанскім сойміку. На грамнічым аршанскім сойміку пытанне аб Яне Масальскім не ставілася. Можна таму ён спакойна скончыўся і дэпутатамі былі абраны прыхільнікі Радзівілаў і Фаміліі: аршанскі стольнік Ян Замбжыцкі і аршанскі гараднічы Францішак Васілеўскі [68, арк. 625]. На гаспадарскім сойміку прыхільнікам Масальскіх удалося правесці пастанову, каб з соймаў да караля былі дасланы паслы ў справе незаконнасці выкліку Міхалам Казімірам Радзівілам Яна Масальскага да гетманскага суда [69, s. 303]. Радзівілаўскія прыхільнікі пагадзіліся на вызначэнне паслоў да караля (аршанскага ротмістра Васілеўскага і Бучыньскага) у справе Яна Масальскага пасля таго, як на гэта нават пагадзіўся прысланы Міхалам Казімірам Радзівілам на сойм наваградскі стражнік Дамінік Рэйтан [68, арк. 625 – 626, 635 – 635 адв; 69, s. 303; 70, к. 2 – 3; 71, к. 64]. Міхал Казімір Радзівіл выказаў Ігнату Агінскаму сваё шкадаванне, што ніхто з прыхільнікаў апошняга не занёс пратэстацыі супраць выбара паслоў да караля. Ён лічыў, што Міхал Масальскі даслаў лісты з просьбай падтрымкі ва ўсе паветы і ваяводства ВКЛ, але шляхта не падтрымала яго [66, к. 124].

Каралеўскі двор, жадаючы далейшага збліжэння з Расіяй (у справе Курляндыі і спадчыны Вецінаў у Рэчы Паспалітай), імкнуўся не псаваць з ёй адносінаў, прадпрымаючы дзеянні супраць прарасійскай групоўкі Чартарыйскіх. Аднак адбылося абвастрэнне перад соймам 1760 года. Згодна тактыкі двара меркавалася сарваць як мага больш соймаў, дзе каралеўскія прыхільнікі не маглі стаць пасламі. У выніку планавалася сярод малой колькасці паслоў зацвердзіць каралевіча Караля герцагам Курляндыі. Такого ж плана прытрымліваўся і Міхал Казімір Радзівіл [72, s. 140]. Праўда, ён пайшоў па крыху іншаму шляху і пагадзіўся на кампраміс пры выбарах паслоў на некаторых соймах, у тым ліку аршанскім. У выніку сойм у Оршы зноў адбыўся дзякуючы кампрамісу. Пад дырэктарствам аршанскага гараднічага Францішка Васілеўскага пасламі былі абраны Ян Масальскі і пільвіскі староста Мікалай Храпавіцкі [68, арк. 672, 674; 72, s. 217]. Праўда, радзівілаўскія прыхільнікі парушылі дамову і занеслі шматлікія пратэстацыі супраць аршанскага сойма [73, арк. 406 – 406 адв; 74, арк. 461 – 461 адв, 462 – 462 адв].

У справе аршанскага грамнічага сойма 1761 года Міхал Казімір Радзівіл напісаў лісты да наступных шляхціцаў: аршанскага вайсковіча Галімскага, пяцігорскага паручыка Храпавіцкага, аршанскага абознага Гутоўскага, паручыка Стэткевіча, аршанскага мечніка Яна Канты Васілеўскага, аршанскага падстоля Анзельма Курча, пяцігорскага таварыша Маліноўскага, аршанскага рэгента Паплаўскага, аршанскага стражніка Станіслава Кіркора, аршанскага ротмістра Зубоўскага, пяцігорскага таварыша Валіцкага, аршанскага абознага Тарлецкага. У іх паведамлялася, што неабходныя інструкцыі адносна сойма яны могуць вусна атрымаць ад аршанскага мечніка Яна Канты Васілеўскага і аднаго з найбольш давераных шляхціцаў вялікага гетмана ВКЛ наваградскага стражніка Дамініка Рэйтана [75, к. 100 – 102]. Старанні Радзівіла прынеслі толькі адзін вынік – аршанскі сойм быў сарваны [77, арк. 79, 783 – 784]. Прычына была ў тым, што ў Оршы дэпутатам стараўся стаць наваградскі стольнік Іахім Храптовіч. Радзівілаўскія

прыхільнікі па загаду Антонія Паца сарвалі соймак на падставе таго, што Храптовіч не меў уладанняў у Аршанскім павеце [34, с. 693; 70, к. 10; 78, к. 418]. Пералік адрасатаў вялікага гетмана ВКЛ сведчыць, што радзівілаўская групоўка ў Аршанскім павеце значна павялічылася. Выклікана гэта было падтрымкай Радзівілаў каралеўскім дваром і асабліва пераходам на бок вялікага гетмана ВКЛ некаторых сапешынскіх прыхільнікаў пасля смерці ў 1760 годзе Міхала Антонія Сапегі (успомнім, што ён да сваіх прыхільнікаў у 1758 – 1759 гадах у Аршанскім павеце сярод іншых залічваў Васілеўскіх і аршанскага стражніка Станіслава Кіркора). Падобна, што і Анзельм Курч з сваімі прыхільнікамі канчаткова перайшоў на бок Радзівілаў. Перайшоў на бок Радзівілаў і аршанскі падстароста Ваўжэцкі, але былі кіраўнік радзівілаўскіх прыхільнікаў у Аршанскім павеце Замбжыцкі стаў прыхільнікам Фаміліі.

Ужо праз паўтары месяцы пры падрыхтоўцы да надзвычайнага сойма 1761 года Радзівіл у справе надзвычайнага аршанскага соймака напісаў да пяцігорскага харужага Стэткевіча і аршанскага мечніка Васілеўскага. Апошні падобна ўмацаваўся ў ролі лідэра мясцовай радзівілаўскай групоўкі. Стэткевічу і Васілеўскаму вялікі гетман ВКЛ паведамаў, што інфармацыю аб планах радзівілаўскай групоўкі на аршанскім соймаку яны могуць атрымаць ад пісара ВКЛ Антонія Паца [75, к. 179 – 180]. Той павінен быў паведаміць, што ён па загаду Міхала Казіміра Радзівіла павінен старацца стаць паслом на аршанскім соймаку. Акрамя таго, пажадана было, каб яго будучы калега ад групоўкі Чартарыйскіх не стараўся сарваць сойм. Павінен быў Пац старацца, каб інструкцыя паслам была складзена толькі згодна каралеўскай інструкцыі на соймакі [75, к. 180]. Аднак Пацу не ўдалося стаць паслом. У выніку пасламі на соймаку ў Оршы пры дырэктары пільвіскага староства Мікалая Храпавіцкага былі абраны аршанскі гродскі суддзя Антоні Хлебніцкі Юзэфовіч і аршанскі ротмістр Ізафат Стэткевіч. Яўна, што іх выбар адбыўся дзякуючы кампрамісу паміж прыхільнікамі Чартарыйскіх і групоўкі Радзівілаў. На карысць гэтай думкі кажа аналіз іх інструкцыі, у якой утрымліваліся як пракаралеўскія пункты аб рэформе грошай, так і патрабаванне Фаміліі, каб надзвычайныя соймы склікаліся толькі пасля нарады з Сенаатам [77, арк. 79, 798 – 800]. Такім чынам, фактычна перамаглі прыхільнікі Фаміліі, якія не толькі не далі выбраць паслом Антонія Паца, але і правялі варажыя каралеўскаму двару пункты ў інструкцыю.

Зрыў сойма Рэчы Паспалітай 1761 года ўзмацніў супрацьстаянне ў ВКЛ. Выбары на дэпутацкіх соймаках 1762 года прайшлі ў асноўным у барацьбе Радзівілаў і Чартарыйскіх. Шмат соймакаў было сарвана. Праўда, адначасова шмат на якіх соймаках дэпутаты былі абраны на падставе кампраміса. Сярод іншых кампрамісам скончыўся і аршанскі грамнічы соймак. Дэпутатамі былі абраны мясцовыя лідэры групоўкі Чартарыйскіх (аршанскі староста Ян Юзэфовіч) і Радзівілаў (аршанскі мечнік Ян Канты Васілеўскі) [79, арк. 681, 683].

У 1762 годзе з Фаміліяй фактычна парваў магнацкі род Масальскіх і іх прыхільнікі даволі часта на павятовых соймаках дзейнічалі асобна ад прыхільнікаў Чартарыйскіх; 25 мая 1762 года памёр Міхал Казімір Радзівіл і напярэдадні пасольскіх соймакаў 1762 года прыдворная партыя ў ВКЛ аказалася без кіраўніка. На ролю кіраўнікоў прыдворнай партыі ў ВКЛ адначасова прэтэндавалі і польны гетман ВКЛ Міхал Масальскі і сын памёршага вялікага гетмана ВКЛ, мечнік ВКЛ Караль Станіслаў Радзівіл. Аслабленне Чартарыйскіх і Радзівілаў давала большыя магчымасці іншым магнацкім групоўкам, у першую чаргу Агінскім і Сапегам. У выніку выбары на пасольскіх соймаках прайшлі ў барацьбе паміж рознымі магнацкімі групоўкамі. Гэта прывяло да таго, што было шмат сарваных соймакаў. Сярод іншых быў сарваны і аршанскі соймак [73, с. 218]. У сітуацыі абвастрэння ўнутрыпалітычнай барацьбы паміж Чартарыйскімі і Радзівіламі такі самы лёс напаткаў і аршанскі грамнічны соймак 1763 года [79, арк. 1235 – 1236, 1343].

Заклучэнне. Сярод аршанскай павятовай эліты вылучаўся шляхецкі род Юзэфовічаў, які ўсё панаваў Аўгуста III займаў ключавую ролю ў Аршанскім павеце аршанскага гродскага староства. Сярод магнацкіх родаў у Аршанскім павеце ўплывамі валодалі Радзівілы, Чартарыйскія, Сапегі, Агінскія, Патоцкія і Пацеі. Найбольшымі ўплывамі валодала Фамілія на баку якой выступалі лідэры аршанскай павятовай эліты аршанскі гродскі староста Ян Юзэфовіч, аршанскі войскі Марцін Ратомскі, аршанскі гродскі суддзя Антоні Хлебніцкі Юзэфовіч, браслаўскі стольнік і аршанскі падстароста Аляксандр Тадэвуш Ваўжэцкі, аршанскі гараднічы, а потым аршанскі гродскі пісар Антоні Слешынскі. Сілаў прыхільнікаў Радзівілаў хапала ў большасці выпадкаў толькі на зрыў аршанскіх соймакаў. Ды і мясцовы лідэр радзівілаўскіх прыхільнікаў аршанскі гродскі пісар, а потым аршанскі стольнік Ян Замбжыцкі даволі часта ішоў на саступкі Фаміліі. У такім выпадку толькі пры дапамозе прыхільнікаў Агінскіх удавалася правесці абранне прыхільных Радзівілам дэпутатаў і паслоў.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 170.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 162.

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 167.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 175.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 176.
6. Biblioteka PAN i PAU w Krakowie 1142, t. I.
7. Biblioteka PAN i PAU w Krakowie 1142, t. II.
8. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 171.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 172.
10. Biblioteka Czartoryskich 861.
11. Palkij, H. Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej / H. Palkij. – Kraków, 2000.
12. Российская национальная библиотека. – Фонд 971. Автографы Дубровского 131.
13. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IV. – Nr 627.
14. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IV. – Nr 411.
15. Romaniuk, P. Sołohub Antoni / P. Romaniuk // PSB. T. XL. – Warszawa – Kraków, 2000.
16. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 26.
17. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 9900, cz. 4.
18. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 4, b. 35780.
19. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. – F. 139. – B. 4061.
20. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Roskie. – T. II. Korespondencja. – Sygn. LVI/7.
21. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 4.
22. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. – F. 139. – B. 4062.
23. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1709. – Воп. 1. – Спр. 13.
24. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1729. – Воп. 1. – Спр. 50.
25. Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697 – 1794): Spis / pod red. Andrzeja Rachuby. – Warszawa, 2004.
26. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1737. – Воп. 1. – Спр. 35.
27. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IV. – Nr 425.
28. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. – F. 139. – B. 2784.
29. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. – F. 139. – B. 3767.
30. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 12914.
31. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 2587.
32. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 2340.
33. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1709. – Воп. 1. – Спр. 15.
34. Zielińska, Z. Pac Antoni Michał / Z. Zielińska // PSB. T. XXIV. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979.
35. Biblioteka Jagiellońska 5006.
36. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 9.
37. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 15.
38. Biblioteka Narodowa 3285, cz. 1.
39. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Кмф-18. – Воп. 1. – Спр. 178.
40. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 34.
41. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. – F. 139. – B. 4063.
42. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. – F. 1135. – Op. 14. – B. 3.
43. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 32.
44. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 33.
45. Biblioteka Czartoryskich 3127.
46. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 13.
47. Diariusze sejmowe z wieku XVIII. – Warszawa, 1937. – T. 3.
48. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 10702, cz. 3.
49. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1729. – Воп. 1. – Спр. 64.
50. Konopczyński, W. Polska w dobie wojny siedmioletniej / W. Konopczyński. – Warszawa, Kraków, 1909. – T. 1.
51. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. II. Supplement. – Sygn. 930(24).
52. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1727. – Воп. 1. – Спр. 12.
53. Biblioteka Czartoryskich 594.
54. Biblioteka Czartoryskich 1948.
55. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. II. Supplement. – Sygn. 1008.
56. Biblioteka Jagiellońska. Akcesja 24/61.
57. Российская национальная библиотека. – Фонд 971. Автографы Дубровского 132.

58. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 11914.
59. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 35.
60. Соловьёв, С. Сочинения / С.М. Соловьёв. – Кн. XII. Т. 23 – 24. – 1993.
61. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1736. – Воп. 1. – Спр. 22.
62. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1709. – Воп. 1. – Спр. 21.
63. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1722. – Воп. 1. – Спр. 111.
64. Biblioteka PAN i PAU w Krakowie 361.
65. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 10702, cz. 4.
66. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 17.
67. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 2158.
68. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 36.
69. Biblioteka Czartoryskich 3839.
70. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 17004.
71. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 2147, cz. 3.
72. Konopczyński, W. Polska w dobie wojny siedmioletniej / W. Konopczyński. – Warszawa, Kraków, 1911. – Т. 2.
73. Czepe, M. Kamaryla pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750 – 1763 / M. Czepe. – Warszawa, 1998.
74. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1736. – Воп. 1. – Спр. 23.
75. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1727. – Воп. 1. – Спр. 13.
76. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. – Dz. IVa. – Ks. 18.
77. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 37.
78. Biblioteka Czartoryskich 3843.
79. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску. – Фонд 1731. – Воп. 1. – Спр. 38.

Пасцыміў 24.03.2010

THE REGIONAL ELITE OF ORSHA DURING THE REIGN OF AUGUST III

A. MATSUK

The noble family of Jozefowich was the most authoritative among regional elite of Orsha at that period. During the reign of August III, representatives of this family occupied key post in Orsha region – grodski starasta. The most influential among magnate families in Orsha region were: Radzivils, Chartaryjskija, Sapegi, Aginskija, Patockija, Pacei. The magnates group “Family” holds the most influential position. Leaders of the regional elite of Orsha (grodski starasta Jan Jozefowich, vojski Marcin Ratomski, grodski judge Antoni Chliabnicki Jozefowich, padstarasta Aliaksandr Tadevush Wawrzecki, garadnichy Antoni Sliashynski) were on its side. In some situations authority of Radzivils supporters gave them opportunity only to disrupt sejmiks of Orsha. Local leader of Radzivils supporters grodski clerk (pisar) of Orsha, and then stolnik Jan Zambrzycki rather often made concessions to the magnates group “Family”. In that case Radzivils supporters could elect their representatives (as deputies and ambassadors) only with the help of magnates family of Aginskija.